

litteraturhistorikerne er blevet en væsentlig indfaldsvinkel til forståelse af første halvdel af 1800-tallet.¹⁰ Der var næppe noget land, hvor »biedermeier«-livsholdningen slog så stærkt igennem som i Danmark både i almindelighed og i malerkunsten i særdeleshed.¹¹

Kasper Monrad giver ikke den sammenfattende og tilbundsgående undersøgelse af forholdet mellem billedkunst og samfund i guldalderens Danmark, som han i bogens indledning stiller i udsigt. Han giver en fortrinlig *oversigt*, absolut den bedste til dato, men »Hverdagsbilleder« bringer ikke videnskaben et væsentligt skridt videre. Og det er trist. Han har både med sine tidligere arbejder og også på flere punkter i denne bog vist, at han har forudsætninger og talentet til at skrive en disputats om dansk guldalderkunst. Man kunne have ønsket, at han havde ladet sit stof modne noget længere og givet sig tid til at foretage nødvendige justeringer, således at man uforbeholdent havde kunnet erklære, at det foreliggende arbejde opfyldte de høje krav, der bør stilles til en disputats. Det havde Monrad – og læserne – været bedre tjent med.

Kirsten-Elizabeth Høgsbro

¹⁰ I litteraturlisten er anført *Auring m.fl. Borgerlig enhedskultur 1807-1848* bd. 5 af Dansk litteraturhistorie, 1984. Her er titlen på det indledende kapitel *Biedermeier i et bondeland*. – Også historikerne har taget det til sig, jfr. *Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie 1800-1850*, bd. 10, hvor *Claus Bjørn* i kapitlet »Fra romantik til Biedermeier« pag. 165ff. anskuer perioden under denne synsvinkel.

¹¹ Jfr. udstillingskataloget til *Kunst des Biedermeier 1815-1835*, München 1988, hvor *Georg Himmelheber* (pag. 35) om maleriet i perioden skriver: »Nirgendwo ist Biedermeier reiner und wahrhaftiger entstanden als in Kopenhagen«.

NILS HYBEL: *Crisis or Change. The Concept of Crisis in the Light of Agrarian Structural Reorganization in Late Medieval England*, Aarhus University Press 1989, 333 s.

Nils Hybels doktorsavhandling behandlar krisen (eller kriserna) i det senmedeltida, agrara England.¹ Den har en okonventionell och intressant uppläggning. Centrala problem av demografisk, bebyggelsemässig, social och ekonomisk karaktär behandlas och diskuteras, men framställningen

¹ Denna recension motsvarar i allt väsentligt den kritik jag framförde som förste officiella opponenter vid disputationen den 27. oktober 1989 i Århus.

bygger på den forskning som bedrivits från 1860-talet och fram till omkring 1980. Inga egna studier i medeltida källmaterial har företagits; en begränsning som med tanke på ämnets omfattning förefaller både naturlig och rimlig. Hybels avhandling har därför karaktär av *secondary analysis*. Det är sålunda en historiografisk undersökning och Hybel vill visa hur fenomenet, termen eller begreppet kris har tillämpats av skilda forskare. Undersökningen är en kritisk granskning av både aprioriska och aposterioriska teorier, liksom även de resultat som vunnits genom empiriska undersökningar. Till detta kommer avslutningsvis även en forskningsgenererande målsättning; Hybel visar på väsentliga problem för kommande forskning.

Hybel beträder nya vägar för att förklara och vinna kunskap om ett komplicerat processuellt förlopp. Ansatsen är ambitiös och fruktbar, men ej oproblematisk; inte minst därför att framställningen och analysen måste föras fram på olika plan: det begreppsligt teoretiska och det konkret empiriska. Avhandlingen behandlar såväl det senmedeltida England som historigrafien därom under tiden 1860-1980.

Ett omfattande forskningsläge presenteras. Valet av England kunde ha motiverats. Forskningen rörande senmedeltidens ekonomiska och sociala förhållanden är mycket omfattande och avgränsningen till ett land är i sig invändningsfri ur arbeteekonomisk synvinkel. Med tanke på den teorigranskande och teorikritiska målsättningen kunde dock en annan infallsvinkel ha varit att uppmärksamma den engelska forskningens förhållande till de mer principiella diskussionerna som förts om den europeiska utvecklingen. Till exempel torde en ingående diskussion av Wilhelm Abel och hans *Agrarkrise* vara av stor relevans för en teorikritisk undersökning.² Ett uppmärksammat bidrag till diskussionen om feodalismens (eller senmedeltidens) kris ur såväl teoretisk som empirisk synvinkel är Guy Bois' studie av Östra Normandie, där en modell över stagnations- och tillväxtfaser i det feodala samhället uppställs. Förhållandet mellan räntenivå (exploateringsgrad), graden av utnyttjande av odlingsbar jord, den totala produktens storlek, befolkningsutveckling, produktivitet, priser, löner och räntevolym belyses. Dynamiken ligger, enligt Bois, i kampen om räntenivån. Alla de väsentliga empiriska fenomen, som Hybel diskuterar för engelskt vidkommande, relateras här till varandra. Bois diskuteras inte i Hybels avhandling; ej heller Witold Kulas försök att teoretiskt förklara den feodala ekonomin i Polen

² W. Abel, *Die Wüstungen des ausgehenden Mittelalters*, tredje uppl. 1976; Se vidare diskussionen i P. Kriedte, 'Spätmittelalterliche Agrarkrise oder Krise des Feudalismus?' *Geschichte und Gesellschaft*, 7, 1981, sid.42ff samt W. Rösener, *Bauern im Mittelalter*, 1985, sid.255-276.

1500-1800.³ Visserligen handlar dessa arbeten om franska och polska förhållanden, men i en begreppsutredande studie av ett feodalt samhälle i en eventuell kris hör dessa arbeten närmast till forskningsläget. Hybel framställer det senmedeltida England och historieskrivningen därom alltför insulärt.

Av de mer principiella diskussioner som förts rörande senmedeltida kriser finns få nedslag i Hybels avhandling. Författaren anför inte Robert Brenners uppsats från 1976, med bl.a. kritik av den malthusianska tolkning M. M. Postan representerade. Brenner, vars primära syfte är att förklara de kapitalistiska, agrara produktionsförhållandenas framväxt, företräder uppfattningen att egendomsförhållanden och klassmotsättningar hade den avgörande rollen i denna övergång. Artikeln gav, som bekant, upphov till en bitvis intensiv debatt, där ett flertal forskare tvingades till positionsbestämningar.⁴ Brenners artikel och den debatt som följde i det sena 1970-talet och tidiga 1980-talet gick i motsatt riktning mot den s.k. fusion mellan malthusianer och marxister som Hybel urskiljer för tiden efter 1960.

Inte heller behandlas den debatt kring övergången från feodalism till kapitalism som följde på Maurice Dobbs bok *Studies in the Development of Capitalism* (1946) och den kritik den utsattes för av Paul M. Sweezy. Diskussionen kom bland annat att handla om det feodala samhällets grundläggande struktur och dess inneboende motsättningar.⁵ Såväl Dobb/Sweezy- som Brennerdebatten har, liksom Bois' och Kulas arbeten, stor relevans för diskussionen rörande de agrara förhållandena i senmedeltidens England. Hybels ställningstaganden – för eller emot Brenner och Dobb/Sweezy – hade troligen fördjupat hans egen analys. Hur som helst: det saknas en motivering varför dessa vetenskapliga kontroverser har uteslutits.

En fråga som faller bort i Hybels avhandling är i vilken utsträckning som utvecklingen i England har betraktats som unik eller om den har betraktats som en del av en generell, europeisk utveckling. Utgångspunkten för exempelvis Frederic Seebohms uppsats om digerdödens konsekvenser – som i sin tur är utgångspunkten för Hybels avhandling –

³ G. Bois, *Crise du féodalisme. Économie rurale et démographie en Normandie orientale du début du 14e siècle au milieu du 16e siècle*, 1976; W. Kula, *An Economic Theory of the Feudal System. Towards a Model of the Polish Economy 1500-1800*, engelsk övers, 1976.

⁴ R. Brenner, 'Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe', *Past and Present*, nr. 70, 1976. Debatten finns samlad i T. H. Aston – C. H. E. Philpin (eds.) *The Brenner Debate. Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe*, 1985.

⁵ Debatten finns samlad i R. H. Hilton (ed.), *The Transition from Feudalism to Capitalism*, 1976.

var att förklara vissa specifika engelska särdrag, nämligen kulturlandskapets utseende med sina häckomgärdade åkrar samt de engelska böndernas ställning.⁶ Som en motsats till att betrakta England som unikt kan en historiematerialistisk tolkning framhållas.

Den historiografiska utredningen har styrt uppläggningsen. Dispositionen är strikt kronologisk; för vissa avgränsade perioder under det senaste århundradet redogör författaren för den relevanta forskningen. Läsaren följer Hybel från det ena arbetet till det andra. Hybel håller sig nära de studerade skrifterna. Han relaterar dock inte forskningen och diskussionen kring medeltida kriser till historieämnets generella utveckling. Hybel kunde ibland ha diskuterat de studerade forskarnas historie- och samhällssyn. J. E. T. Rogers' tolkning av det senmedeltida samhället kan exempelvis förklaras av hans egenskap som en i sin tid verksam förespråkare för radikala sociala reformer; han var under en tid liberal ledamot av parlamentet. Hans uppfattning var att det hade kontinuerligt skett en försämring av jordbruksarbetarnas villkor alltsedan medeltiden. Han gav alltså ett stöd för den bland progressiva kretsar vanliga uppfattningen att industrialismen hade förstört ett traditionellt samhälle som erbjöd ett gott liv åt det arbetande folket.⁷ Det finns en överensstämmelse mellan liberalen Rogers och socialisten H. M. Hyndman, åtminstone i detta sammanhang. Föreställningen om 1300-talet som »a golden age of the peasantry« var nära förbunden med en annan, den om »merrie, old England«.

Flera stora problemkomplex behandlas i Hybels avhandling: befolknings- och bebyggelseutveckling; förändringar av den agrara strukturen, främst livegenskapens (*villeinage*) upphörande, avlösningen av arbetsplikter (*commutation*), uppkomsten av *enclosures*, m.m. Med hjälp av det utförliga registret kan Hybels avhandling tjäna som en orientering över en rad skilda företeelser i det senmedeltida England; men författaren sammanfattar aldrig hur synen på vissa specifika och omdiskuterade företeelser och händelser, t.ex. 1381 års uppror, har förändrats över tid.

Systematiseringen av skilda kristeorier är en viktig del av Hybels arbete. Men befinner sig de skilda teorierna på samma nivå? Det är teorier av olika karaktär med skiftande verifierbarhets- och/eller falsifierbarhetskriterier. Historiker har haft skilda syften med sin forskning och de arbeten som Hybel refererar till är olikartade. Här finns vetenskapliga

⁶ F. Seebohm, 'The Black Death and its Place in English History', *The Fortnightly Review*, vol. 2, 1865, sid. 149.

⁷ Jfr. Chr. Dyer, *Standards of Living in the Later Middle Ages. Social Change in England c. 1200-1520*, 1989, sid. 2.

idéartiklar, synteser, populärvetenskapliga framställningar samt, inte minst, detaljerade och specialiserade uppsatser och monografier. Den utveckling som finns i forskningen, samspelet mellan grundforskning och synteser kommer inte fram.

Hybel kan som ett viktigt resultat visa hur oprecist, motsägelsefullt och stundtals nyckfullt krisbegreppet brukats i forskning. Men de teorier som har använts eller konstruerats, de empiriska generaliseringar som gjorts, har alla ingått i skilda sammanhang. För vissa forskare har det främsta syftet varit att kartlägga ett konkret historiskt förlopp eller en viss aspekt av detta; för andra ingår en diskussion av krisen i en mer övergripande och generell förklaring av samhällsutvecklingen. De skilda kristeorierna är inte alltid jämförbara.

Det är skillnad mellan en jordförsämringsteori, som t.ex. W.Denton framförde i ett översiktsverk (Hybel, sid. 56-58), och en teori om feodalismens kris. En teori om befolkningsutvecklingen, t.ex. den som intresserade J.C.Russell, är inte identisk med en samhällsteori. Teorier ligger på skilda abstraktions- och generaliseringsnivåer och kan inte jämföras hur som helst. Det behöver dessutom inte existera vattentäta skott mellan alla teorier. Ytterligare en implikation av detta är att teorier på en lägre abstraktionsnivå kan ingå i en teori på en högre nivå. Föreställningen om en krisartad förändring av godssystemet kan ingå som en delteori eller som ett moment i en mer allmän och vittomfattande teori om kriser i det feodala produktionssättet. Historiker rör sig med skilda begrepp på olika abstraktions- och generaliseringsnivåer när de vill förklara varför domändriften upphörde i England under senmedeltiden eller om de vill klargöra vilka de inneboende motsättningarna var i det feodala produktionssätt som bröts ned och banade väg för en övergång till kapitalism. Detta dilemma kan formuleras på ett annat sätt: är det teorier eller är det hypoteser om konkreta empiriska förhållanden som de olika forskarna arbetar med? Detta klarläggs inte i Hybels avhandling.

En fruktbar distinktion torde vara mellan hypoteser, som ställts upp för att förklara vad som inträffade i England under senmedeltiden och mer allmänna teorier. Till de sistnämnda kan räknas såväl malthusianismen som historiematerialismen. De förklaringar och de modeller, som Hybel utförligt och ofta minutiöst relaterar i sin avhandling, befinner sig i skilda lägen i ett slags korsande kunskapsteoretiska gradskalor: från det konkret unika till det generellt lagbundna; från monokausalitet till extremt pluralistiska förklaringar. Vad som kanske saknas i Hybels framställning är en epistemologisk positionsbestämning av de skilda teorierna (eller hypoteserna) och de skilda möjligheterna att falsifiera dem. Hybel söker falsifiera dem utifrån en enhetlig grund.

Ett viktigt syfte för Nils Hybel är att undersöka den ekonomiska reproduktionens kris i det feodala England (Hybel, sid.xiii). Kris definieras dels som det feodala samhällets oförmåga att reproducera sina medlemmar, dels som en likartad, »a similar«, oförmåga hos de agrara produktionsförhållandena att reproducera sig. Detta är det feodala samhällssystemets reproduktiva kris (Hybel, sid.xiv). För att det skall vara tal om en samhällelig kris under medeltiden fordras alltså att det förekom en minskning av befolkningen och/eller en nedgång i (eller försvagning av?) produktionsförhållandena. Men det fordras även att ta ställning till huruvida denna nedgång/försvagning berodde på i förhållande till samhället endogena eller exogena faktorer. Denna utgångspunkt är inte oproblematiske. Reproduktion används här i två olika betydelser, dels demografisk, dels vidmakthållande av skilda samhällsliga institutioner och företeelser, vilka upprätthöll en rådande produktions- och exploateringsstruktur. Ordet reproduktion är en metafor, som av Hybel används för vitt skilda företeelser. En demografisk och en produktionsförhållandenas reproduktion sker på olika sätt. Demografiska förändringar och kriser är, i princip kvantifierbara; det gäller inte för produktionsförhållandenas reproduktion. Hur sker egentligen en »decline in the reproduction of...the relations of production« (Hybel, sid.xiv)?

En av författarens slutsatser, kanske den viktigaste, är meningslösheten med att tala om en feodalismens kris i engelsk, agrar senmedeltid. De förändringar som förekom i den agrara produktionens struktur innebar inte ett »formellt brott« (eng.: »formal rupture«) i den feodala produktionsorganisation (Hybel, sid.283).Denna slutsats innehåller en rad begrepp; och om slutsatsen är giltig eller inte beror på de definitioner som används. Vilka kriterier skall ställas på en »formal rupture«? Och vad menas med det? Måste en kris innebära att det sker en omvandling, en »transformation«? Vad menar författaren med en »feudal organization of production«? Hur förhåller sig »the structure of agrarian production« till »the feudal organization of production«?

När det på sid.118 konstateras att det inte är särskilt vist att tala om »the reproductive crisis of the feudal agrarian society« är det Hybels egen slutsats som kommer till uttryck i terminologin. Denna reproduktiva kris skulle ha tagit sig uttryck i samhällets »inability to reproduce its members«. Denna det feodala agrarsamhällets reproduktionskris skall skiljas från en »crisis of the manorial system«, vilken yttrade sig som »a general dissolution of the feudal relations of production«. Varför var det en reproduktiv kris i ett *feodalt*, agrart samhälle, när det »endast« är fråga om demografisk reproduktion?

Enligt Hybel förekom ingen reproduktiv kris inom det feodala systemet av den anledningen att det inte gick under. Det förändrades möjligen, men det genomgick inte en kris. Hybels definition av kris innebär att det måste ske en total kollaps i ett samhällsligt system; det kan uppenbarligen inte under en kris (eller ett antal kriser) ske en förändring *inom* ett samhällssystem. Det är tvivelaktigt om det går att avvisa teorin eller uppfattningen om en feodalismens kris av den anledningen att den »feodala produktionsorganisationens former« inte sprängdes.

Inom den teoretiska diskussion som förts finns en viss benägenhet att betrakta feodalismens senmedeltida kris som en kris som innebar övergången mellan faser; till en fas där feodalismen blev alltmer organiserad och där statsmakten kom att spela en avgörande roll för att upprätthålla det feodala samhällssystemet. Här saknas i avhandlingen en anknytning till den diskussion som förts av t.ex. Guy Bois og Robert Brenner.⁸ Hybel diskuterar inte heller vad de enskilda forskarna lägger i termer som kris och feodalism. Det är i huvudsak sin egen definition av feodalismens kris som Hybel avvisar.

Avhandlingen handlar enligt titeln om »crisis or change«. Det förefaller som om dessa två termer skulle utesluta varandra. Deras relation till varandra diskuteras inte. I registret upptas inte »change«, men däremot noteras inte mindre än 32 specificeringar under »crisis«. Över huvud nämns förändring, »change«, sällan i Hybels text. När författaren anger förändringar är det termen »transformation« som används, dvs. omvandling. Hur skall emellertid termen »kris« uppfattas rent kunskaps-teoretiskt? Vanligen anger författaren att kris är ett *begrepp*, »a concept«, men inledningsvis slås fast att kris är ett samhällsekonomiskt *fenomen* (Hybel, sid.xiii). Emellertid kan, enligt min mening, kris knappast betraktas som ett fenomen; det är inte något som är direkt iakttagbart i det empiriska materialet. Det fordras en teori för att sammanföra skilda fenomen och tolka dem som en kategori, vilken ges beteckningen kris. Det framgår dessutom inte alltid om attribueringen av en kris har gjorts av Hybel eller någon av de forskare han studerar.

Hybel använder ofta termen »feodalism« (eller »feodal« i olika sammansättningar). Att detta ingalunda är en okontroversiell term är historiografiskt allmänt känt. Termen har använts på olika sätt för att analysera och förklara skilda samhällsliga såväl företeelser som proces-

⁸ Jfr. även P. Anderson, *Lineages of the Absolutist State*, 1974, där den absolutistiska staten i det tidigmoderna Europa karakteriseras som en organisering av feodalismen; detta till skillnad från dem, däribland främst N. Poulantzas, som framhåvt absolutismens promotion av kapitalismen.

ser. Inom den historiematerialistiska teoritraditionen är den väl etablerad. Feodalism är en samhällsformation med ett specifikt och dominerande produktions sätt. Det kännetecknas framför allt av exploateringsförhållandet mellan jordägare och bönderna och att exploateringen skedde genom ett utomekonomiskt tvång. Hybel ger ingen definition av feodalism, men det förefaller som det är något liknande den historiematerialistiska tolkningen som avses. Däremot poängteras inte att feodalism har olika innebörder för skilda forskare. R. H. Hilton eller Je A. Kosminskij använder båda feodalism i en historiematerialistisk mening, även om skillnader dem emellan förekommer. Däremot kommer denna term sällan eller aldrig till användning i M. M. Postans vetenskapliga författarskap; den har ingen funktion att fylla där. M. M. Postans sista arbete var för övrigt en artikel, paradoxalt nog i en festskrift till R. H. Hilton, där feodalism som en vetenskapligt användbar term avfärdas.⁹

Kosminskij identifierar det feodala produktions sättet och de feodala produktionsförhållandena med de reella institutioner, företeelser och föreställningar som existerade i den konkreta samhällsformation som det senmedeltida England utgjorde. Grundläggande var naturligtvis möjligheterna till rätetillägnelse; men Kosminskij reducerar det nödvändiga utomekonomiska tvånget till livegenskap.¹⁰ Hos den andre »neomarxisten«, R. H. Hilton, finns däremot ofta ett resonemang eller en argumentation, som visar att den marxistiska eller historiematerialistiska teorin används som ett vetenskapligt, heuristisk instrument. Hilton har bidragit till, som Harvey M. Kaye uttrycker det, »the reconceptualization of feudalism«. Det feodala samhällets socio-ekonomiska struktur och dynamik är annorlunda än det kapitalistiskas.¹¹ Ett begrepp har inom den historiematerialistiska traditionen i teoretiskt avseende förfinats genom empiriska undersökningar.¹² De skillnader som Hybel noterar mellan Kosminskij och Hilton (Hybel, sid. 207) kan kanske förklaras utifrån deras skilda sätt att använda historiematerialistisk teori.

Det kan vara tveksamt att i denna historiematerialistiskt teoriteoretiska traditions begreppsram analysera resultat från forskare som definitivt inte hör hemma i den. När Hybel, för att ta ett exempel, anger att

⁹ M. M. Postan, 'Feudalism and its Decline: A Semantic Exercise', i T. H. Aston, P. R. Coss, Chr. Dyer & J. Thirsk (eds.) *Social Relations and Ideas. Essays in Honour of R. H. Hilton*, 1983, sid. 73-87.

¹⁰ E. A. Kosminsky, *Studies in the Agrarian History of England in the Thirteenth Century*, 1956, sid. vi.

¹¹ Se t.ex. R. H. Hilton, 'Y eut-il une crise générale de la féodalité?' *Annales ÉS C*, 6, 1951, sid. 23-30, fra sid. 26; R. H. Hilton, 'Feudalism in Europe: Problems for Historical Materialists', *New Left Review*, Nr. 147, 1984, sid. 84-93.

¹² H. M. Kaye, *The British Marxist Historians. An Introductory Analysis*, 1984, sid. 71.

A. Elizabeth Levett 1916 drog slutsatsen, »that on the estates of the Bishop of Winchester there was no revolutionary upheaval either in the relations of production or in the agricultural technology in the fourteenth century« (Hybel, sid.112) är det en tolkning som inte är Levetts. Visserligen kan hennes eminenta forskningsresultat användas i en undersökning där de feudala produktionsförhållandena analyseras, men slutsatsen är inte Levetts. Här finns alltså delvis en användning av en begreppsbildning som hör hemma i en historiematerialistisk teoritradition, men även en mer allmän och vag terminologi, »agricultural technology«. Levett brukar själv de mer generella respektive empiriskt förankrade termerna »agriculture« och »tenure«. ¹³

Postan skall ha betraktat produktionen på domänerna (*demesnes*) som »kvasi-kapitalistisk« under 1200-talet (Hybel, sid.190), men Postan använder inte den beteckningen. Det gör däremot Kosminskij i en polemik mot bl.a. Postan. ¹⁴

En förtjänst är Hybels klassifikatoriska distinktion mellan förklaringar av skilda krisfenomen som betingade av samhällsexogena eller -endogena orsaker: mellan de uppfattningar som betraktar befolkningsutvecklingen som något i förhållande till samhället oberoende respektive beroende. Detta sätt att dikotomiskt karakterisera och systematisera skilda förklaringar är fruktbart. Men det reser också vissa frågor: endogent respektive exogent i förhållande till vad? Det är uppenbart att denna demarkationslinje kan tillämpas beträffande förklaringar av den stora pestepidemin framför allt vid mitten av 1300-talet, men hur förhåller det sig med handelns roll? Det finns förklaringar i forskningen av att *commutation*, avlösning av dagsverken, skulle ha berott av handelns allt större betydelse. Det är den förklaring som Page ger (Hybel, sid.87). Handeln kan i sin roll som samhällsomvandlare av vissa historiker uppfattas som en exogen förklaring. Detta nämligen om man betraktar en samhällslig struktur som given och där det är förteelser utanför denna som omvandlar den. Även om det inte klart anges, förefaller det som om de exogena faktorerna enligt Hybel skulle vara de som människorna inte hade förmåga att påverka; det är biologiska och fysiska förhållanden. Vädret, sjukdomar kan på det sättet räknas till de exogena faktorerna.

¹³ A. E. Levett, 'The Black Death on the Estates of the See of Winchester', *Oxford Studies in Social and Legal History*, 1916, sid. 142.

¹⁴ M. M. Postan, 'The Trade of Medieval Europe: The North', i M. M. Postan & E. E. Rich (eds.), *The Cambridge Economic History of Europe*, 2, *Trade and Industry in the Middle Ages*, 1952, sid. 195-197. Jfr. äv M. M. Postan, *The Famulus. The Estate Labourer in the XIIIth and XIIIth Centuries* (The Economic History Review Supplements, 2) 1954. E. A. Kosminsky, 'The Evolution of the Feudal Rent in England from the XIth to the XVth Centuries', *Past and Present*, nr. 7, 1955, sid. 15.

Nils Hybel är inte lika utförlig när det gäller att analysera de behandlade historikernas teoretiska premisser, uttalade eller outtalade, som deras utsagor om konkreta företeelser i det senmedeltida samhället. De flesta forskare som Hybel behandlar är representerade med endast ett eller ett fåtal arbeten. Det finns emellertid några som har gjort stora forskningsinsatser beträffande den senmedeltida krisen. M. M. Postan och R. H. Hilton är de som finns representerade med det största antalet verk. De ställs av Hybel mot varandra, delvis som represententer för skilda teoretiska traditioner. I kapitel VII ställer han neomalthusianer mot neomarxister. Der klarläggande i användandet av prefixet »neo-« förklaras dock inte.

Malthusianism förefaller ibland vara detsamma som demografiska förklaringar. M. M. Postan har själv vänt sig mot denna benämning. Detta sker för övrigt i hans inlägg i den s.k. Brenner-debatten. Postan och de andra som karakteriserats som malthusianer eller neomalthusianer är – till skillnad från Thomas Robert Malthus – primärt intresserade av att studera och förklara ekonomisk utveckling och ekonomiskt handlande på en mer övergripande nivå. Malthus var primärt intresserad av levnadsstandard eller inkomst per capita. Dessutom var för Malthus relationen mellan befolkning och ekonomiskt välstånd en där inga andra variabler hade någon plats. M. M. Postan är betydligt mer sofistikerad; åtminstone om man får tro honom själv.¹⁵

Hybel menar att skillnaden mellan »malthusianen« Postan och »marxisten« Hilton beträffande förekomsten av senmedeltida kris gäller vilka grupper som drabbades och Hybel reducerar denna skillnad till »normative and ideological disagreements« (Hybel, sid. 245). Det kan vara svårt att helt acceptera Hybels påstående att Postan skulle ha en mer synkron syn på det feodala produktionssättet och de stora jordägarnas »universum«, samtidigt som en (neo)marxist som Hilton skulle anlägga ett diakront synsätt (Hybel, sid. 246). Marxisterna skulle, enligt Hybel, applicera egna, diakrona normer på den av dem påvisade klassen av omedelbara eller direkta producenter och denna klass' synsätt. I och för sig kan det finnas en likhet mellan Hybels slutsats och den som poängteras, om än med andra förtecken, av H. M. Kaye, nämligen att de brittiska marxistiska historikerna, häribland Maurice Dobb och Rodney H. Hilton, skulle skriva historia »from below«. ¹⁶ Men varför den ena ståndpunkten skulle vara synkron och den andra diakron förklaras inte.

¹⁵ M. M. Postan & J. Hatcher 'Population and Class Relations in Feudal Society', i T. H. Aston & C. H. E. Philpin (eds.), *The Brenner Debate. Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-industrial Europe*, 1985, sid. 68f.

¹⁶ Kaye, a a, sid. 222-232.

(Neo)marxisterna skulle, till följd av sina teoretiska utgångspunkter, anlägga ett anakronistiskt synsätt eller tvinga in konkreta, historiska förhållanden i en teoretisk tvångströja. Postan skulle däremot analysera och förklara, i sin egenskap av (neo)malthusian²), utifrån den studerade tidens, dvs. senmedeltidens, förutsättningar. Varför ett klasskampsperspektiv, kampen om feodalrättan, skulle vara mer anakronistiskt än att betrakta en medeltida *manor* ur ett sentida lönsamhetsperspektiv, vilket Postan gör, förstår jag inte. I andra sammanhang har en (neo)marxistisk forskare som R.H.Hilton diskuterat de specifika medeltida sociala, organisatoriska och ideologiska ramar inom vilka medlemmarna inom en mycket differentierad bondeklass kunde agera kollektivt. Större delen av det källmaterial som ligger till grund för de av Hybel analyserade studierna emanerar från förvaltningen av gods, *manors*, men detta bör inte hindra att till exempel bondegemenskaperna uppmärksammas vid en krisanalys.¹⁷ Det är i alla fall inget anakronistiskt resonemang. Hybel reducerar Hiltons resonemang till att enbart gälla de ekonomiska relationerna mellan klasserna.

Även M. M. Postan, liksom varje historiker, analyserar utifrån sin egen tids begrepp och föreställningar. Vad som möjligen skiljer Postan och Hilton åt i detta sammanhang är att den sistnämnde mer explicit låtit sin historiesyn komma till uttryck genom att ange vad han anser vara de grundläggande drivkrafterna i den historiska utvecklingen, dvs. vad som orsakar förändring. Det är dessutom mycket märkligt, att Postan, som inte kan betecknas som vare sig marxist eller neomarxist, skulle betrakta den aktuella problematiken utifrån det *feodala produktionssättets* universum, ett begrepp som definitivt associerar till en historiematerialistisk teoritradition.

Skillanden mellan (neo)malthusianen Postan och historiematerialisten (marxisten eller möjligen neomarxisten) Hilton är inte bara en fråga om teoretisk explicitet. När Postan utifrån malthusianska ståndpunkter analyserar krisfenomen gör han detta med en teori som primärt tillkommit för att förklara de subsistenskriser som uppkommer i ett jordbrukssamhälle till följd av befolkningsökning med åtföljande resurs-

¹⁷ Se R. H. Hilton, *A Medieval Society. The West Midlands at the End of the Thirteenth Century*, 1966, sid. 149 ff; R. H. Hilton, *Bond Men Made Free. Medieval Peasant Movements and the English Rising of 1381*, 1973 och R. H. Hilton, *The English Peasantry in the Later Middle Ages*, 1975, sid. 3 ff, 20 ff, 54 ff. Jfr. äv Z. Razi, 'Family, Land and the Village Community in Later Medieval England', *Past and Present*, nr. 93, 1981, sid. 3-36 och Z. Razi, 'The Struggles between the Abbots of Halesowen and their Tenants in the Thirteenth and Fourteenth Centuries', i T. H. Aston, P. R. Coss, Chr. Dyer & J. Thirsk (eds.) *Social Relations and Ideas. Essays in Honour of R. H. Hilton*, 1983, sid. 151-167. Angående bondegemenskaper se även S. Reynolds, *Kingdoms and Communities in Western Europe 900-1300*, 1984, sid. 101-154.

brist. Hilton närmar sig samma problem utifrån andra förutsättningar, nämligen med hjälp av en teori med anspråk på att förklara samhället i dess totalitet samt orsakerna till samhällets förändringar.

Postan behandlar ingående de sociala och ekonomiska förutsättningarna för samt konsekvenserna av befolkningsutvecklingen. Hilton inkluderar de demografiska utvecklingslinjerna för att förklara dynamiken i de sociala och ekonomiska relationerna. Båda behandlar i vid mening samhällets utveckling, men tillmäter befolkningsfaktorer olika vikt. I Hybels framställning saknas en diskussion om hur och med vilken logisk konsistens sekundära faktorer (för malthusianer: klassmotsättningar; för historiematerialister: demografin) inrangerats i historikernas sätt att förklara och analysera. Det finns i Hybels avhandling en intressant ansats till teorikritik, som borde ha utvecklats till en granskning av skilda forskares teorianvändning.

En stor förtjänst med avhandlingen är den kritiska läsningen av ett stort antal agrarhistoriska arbeten. Kritiken är ofta skarpsinnig. Ibland kan dock Hybels kritik kritiseras. Hybel diskuterar en artikel av Alfred May från 1973 om böter som en indikation på de medeltida böndernas ekonomiska ställning.¹⁸ May antar att reducering av bötesbeloppen från *manorial courts* kan förklaras av en tilltagande pauperisering bland bönderna. Böternas storlek återspeglar böndernas möjligheter att betala; det är en intressant hypotes, men den är svår att verifiera. Hybel invänder, dock utan belägg, att »criminological common sense says that lawbreakers are mainly found in the very lowest social strata of a society. Surely this was also the case in the thirteenth century?« Mays resultat kan i stället tolkas som att rättsskipningen blev mildare (Hybel, sid. 243). Det sistnämnda antagandet är blott en gissning. Att lägre samhällsgrupper alltid skulle vara mer kriminella än andra är ingen förklaring. Om detta vet vi ingenting. Om det stämmer, torde det snarast vara ett utslag av sociala och ekonomiska förhållanden, ytterst en fråga om fördelningen av de materiella tillgångarna i ett samhälle, samt som ett utslag för social, ideologisk och politisk repression. Rättsliga system och institutioner har funktionen att utöva kontroll; att upprätthålla en samhällelig ordning, att bestraffa eller att på annat sätt vidtaga sanktioner mot dem som hotar den sociala ordningen. Vad som är ett brott är dock något mycket relativt. Det har växlat från samhälle till samhälle. Emellertid har det funnits olika domstolar och i det feodala England har de som fanns vid *manors* inte primärt haft till uppgift att döma och straffa

¹⁸ A. N. May, 'An Index of Thirteenth-Century Peasant Impoverishment? Manor Court Fines', *Economic History Review*, 2nd ser, 36, 1973.

kriminella; sådant överlämnades till andra instanser. *Manorial courts* hade funktionen att upprätthålla produktionsförhållanden, att vidmakthålla, dvs. socialt reproducera, relationerna mellan jordägaren, *the feudal lord*, och de beroende bönderna. Många av de böter som togs ut genom *manorial courts* var inte böter i kriminologisk mening. Variationer i bötessummorna från denna typ av domstolar är inte i främsta rummet indikation på förändringar i brottsligheten. Böter från *manorial courts* var, bland annat, ett sätt att reglera den feodala räntan. Det är ett felslut att den feodala räntan enbart utgjordes av de avgifter som bönderna erlade för rätten att förfoga över jorden. Den delen av den feodala räntan var oftast fastställd efter sedvänja; den var svår att ändra på.¹⁹ Det som kunde ske var att nya avgifter lades på bönderna, vilket ofta kunde vara svårt nog. Däremot kunde rätten att bära upp böter utgöra en rörlig del av den feodala räntan. Böterna var mer ett uttryck för exploateringsrelationer än för att upprätthålla ordning och bestraffa brottslingar. Därför kan böter från *manorial courts* inte användas för att belägga en pauperisering, vilket May antager. Men de kan inte heller användas för att studera brottslighet och rättspraxis. Däremot kan de användas för att studera den feodala exploateringen och det feodala utomekonomiska tvånget.

Hybel påvisar i sin avhandling en rad inadvertenser vid förklaringar av kriser. Han vill inte beskriva senmedeltiden som en krisperiod. Han kan visa att många kristeorier och krishypoteser vilar på bräcklig grund. Men beror inte den slutsatsen på att frågan delvis är fel ställd? En teori (eller en hypotes) om en kris ingår alltid i en mer eller mindre logiskt konsistent och heltäckande teori om strukturen och dynamiken i det samhälle där krisen eller kriserna inträffar. För att kritisera kristeorier och krisbegrepp fordras naturligtvis en grundlig granskning och värdering av det empiriska underlaget för skilda utsagor. Här ligger en mycket stor förtjänst i Hybels avhandling. Men det fordras också en granskning och kritisk analys av kristeoriskapande eller kristeoriapplicerande historikers historiesyn. Och då blir också deras användning av ordet kris av sekundär betydelse.

När det gäller sin egen metod är Hybel kortfattad. Han anför som en stor inspirationskälla Karl Marx' metodologi i framför allt *Das Kapital* och i förarbetet *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie* (Hybel sid. xv-xvi). Det är i och för sig ingen dålig förebild. Likheter finns mellan Karl Marx och Nils Hybel. Hit hör att framställningen är uppbyggd

¹⁹ Se t.ex. J. Hatcher, 'English Serfdom and Villeinage: towards a Reassessment', *Past and Present*, nr. 90, 1980, sid. 24.

kring diskussion av tidigare forskning. Det finns också skillnader mellan Marx och Hybel. Ett av Marx' primära syften var uppställandet av en teori om det kapitalistiska produktionssättet, dess uppbyggnad och dess rörelselagar. Hybel har inte en teorigenererande målsättning. Detta är en undersökning som främst har till syfte att kritiskt analysera andra forskares förklaringar av ett komplicerat (och möjligen förment) krisförlopp. Detta är inte en avhandling som har till syfte att bygga upp en ny teori, att ge bidrag till förklaringen av samhällets processuella utveckling i det senmedeltida England. Jag vill inte förneka betydelsen av att diskutera olika typer av krisförklaringar, liksom ej heller att utifrån detta markera angelägna framtida forskningsuppgifter, men detta är inte detsamma som att formulera förklaringar kring komplicerade historiska sammanhang.

Dessa kritiska invändningar till trots: Nils Hybels avhandling bär vittne om lärdom, beläsenhet och om en imponerande arbetsinsats. Litteraturlistan omfattar omkring 270 arbeten. Han har kartlagt ett omfattande forskningsläge. Begreppsliga preciseringar av Hybels egen terminologi och analysramar skulle utan tvekan ha kunnat fördjupa hans resultat ytterligare. Avhandlingen skulle härigenom ha blivit mer stringent, mer analyserande och mindre refererande. Genom den informationsrikedom som här finns och genom författarens kritiska läsande av ett enormt forskningsläge kommer Nils Hybels avhandling dock att verka inspirerande för forskningen rörande agrar engelsk senmedeltid, men även för diskussionen kring en feodalismens eventuella kris samt övergången till kapitalism.

Thomas Lindkvist

J.P.NOACK: Det danske mindretal i Sydslesvig 1920-1945, 1-2. Åbenrå, Institut for Grænseregionsforskning, 1989. 602 s.

J.P.Noacks disputats udgør første del af en undersøgelse af det danske mindretals historie fra 1920 til 1955 og tillige en parallel til en tilsvarende undersøgelse af det tyske mindretals historie ved Henrik Becker-Christensen. Begge projekter er led i et større forskningsprojekt ved Institut for Grænseregionsforskning i Åbenrå.

Sønderjyllands historie siden 1920 og ikke mindst de to nationale mindretal var længe et af de professionelle historikere forsømt område. I stedet dominerede nationalpolitisk prægede fremstillinger og erindringslitteratur. Først med den svenske historiker Sven Tägils bog om Tyskland